

башкірською, кабардино-черкеськими, дагестанськими та китайською мовами. Окремі контрастивні розвідки торкаються мов таких мовних груп, як манчжурська, семітська, фіно-угорська та самодійська.

Щодо вітчизняних контрастивних досліджень, то українська мова найчастіше зіставляється з англійською, російською, німецькою та французькою (в різних комбінаціях), декілька робіт мають незвичне коло дослідження – автори залучили польську (Н.О.Ярошенко, Т.В.Бобкова), новогрецьку (О.С.Сарбаш, О.О.Рулевая, В.О.Кравченко), японську (О.В.Забурання), перську (О.Ч.Кшановський), угорську (М.П.Фабіан) мови. Частина розвідок сконцентрована на контрастивному аналізі мов однієї групи: західногерманської (І.Г.Воротнікова, Г.А.Чанишева), романської (Н.Я.Стрелець), східнослов'янської (Л.І.Мартиросян). Одна українська робота має об'єктом зіставлення тюркські мови: автор аналізує фонетичну та лексико-семантичні системи турецької та кримськотатарської мов (І.А.Меметов).

Таким чином, можна говорити, що контрастивна лінгвістика в наш час активно розвивається. Зіставні дослідження розширюють рамки мовознавства, досліджуючи широкі гуманітарні проблеми взаємовідносин мови та культури, мови та національної свідомості, а рішення цих проблем можливе лише на основі аналізу найтонших відмінних рис між мовами [5:300]. Природа мови багатомірна – її неможливо зрозуміти без дослідження семантики мови та її рівнів, і в першу чергу – лексико-семантичної мовної системи. Семемний рівень контрастивного опису лексики зіставляюваних мов є вихідним (адже структура лексичних значень слів схильна до моделювання універсальних концептів загальної когнітивно-семантичної сфери засобами національно-мовних систем [5:304]), а також пов'язаним в описі лексико-семантичних відмінностей на наступних рівнях зіставлення.

*Примітка: прізвища російських науковців та назви їх праць наводяться мовою оригіналу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беляевская Е.Г. Семантика слова. – М.: Высшая школа, 1987. – 128 с.
2. Васильев Л.М. Семантика русского глагола: Учеб. Пособие. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Жлуктенко Ю.О., Бублик В.Н. Контрастивна лінгвістика. Проблеми і перспективи // Мовознавство. – 1976. - № 4. - С. 3-15.
4. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
5. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
6. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1958. – Т.1. – 358 с.
7. 20 000 авторефератов <http://avtoreferat.ukrlib.org/>
8. Каталог українських дисертаційних робіт <http://www.ukrlib.org/>
9. Научная электронная библиотека, 2003-2008 <http://www.lib.ua-ru.net/disser/ru>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – аспірантка кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, емотивна лексика.

ПОЛІСЕМІЯ КОГНІТИВНИХ ДІЄСЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ірина ДІЛАЙ (Львів, Україна)

У статті розглядається сутність полісемії когнітивних дієслів англійської мови. Проаналізовано співвідношення між кількістю значень дієслів та їх семантичним статусом, визначено ступень полісемії когнітивних дієслів та його залежність від інших характеристик лексем.

The article focuses on the polysemy of English cognitive verbs. The correlation between the number of the verbal meanings and their semantic status has been analysed. A degree of polysemy of cognitive verbs and its dependence on other properties of the lexemes has been identified.

Полісемія слова є мовною універсалією. Під полісемією розуміємо не просто здатність слова мати два і більше значень, а наявність зв'язку між узуальними значеннями слова. Об'єднані узуальні значення слова утворюють семему, своєрідне віртуальне значення багатозначного слова. У практиці укладання тлумачних словників ототожнення подібних узуальних значень як таких, що представляють одне слово, здійснюється через об'єднання їх в одну словникову статтю – вокабулу.

Внутрішньолексемні семантичні відношення між узуальними значеннями називають епідигматичними, а відповідний аспект лексико-семантичної структури мови – епідигматика [5: 169]. У сучасній лінгвістиці епідигматика визнана третім виміром мовної системи, поряд із парадигматикою та синтагматикою. Відношення між узуальними значеннями полісемічної лексики кваліфікують як «семантичну деривацію» [2: 13]. Термін «семантична деривація» може позначати як процес, так і результат семантичних переходів. В цьому ж значенні вживаються терміни «семантичний словотвір» (В. В. Виноградова, Ю. Д. Апресян), «семантична похідність» тощо.

Мовленнєва багатозначність виявляється у безкінечності (недискретності) актуальних значень слова. Конкретну репрезентацію лексики у мовленні становить лексико-семантичний варіант (ЛСВ). Принцип дифузності (включення, перетину, поєднання) значень є вирішальним чинником у визначенні семантики слова [12]. Саме дифузність узуальних значень ускладнює визначення інваріантного значення, а також розмежування окремих лексико-семантичних варіантів у лексикографічній практиці. В основному розмежування узуальних значень (ЛСВ) здійснюється шляхом звернення до синтагматичного контексту.

Мета цієї статті полягає у виявленні особливостей полісемії когнітивних дієслів сучасної англійської мови та встановлення її зв'язку з іншими змістовими та формальними характеристиками мовних одиниць. Мета передбачає вирішення конкретних завдань: встановлення середньої кількості значень когнітивних дієслів у сучасній англійській мові; встановлення залежності кількості узуальних значень дієслів від їх семантики; встановлення співвідношення між довжиною слова та кількістю значень; встановлення зв'язку між полісемією та фонологічною структурою слова; виявлення залежності семантичного обсягу когнітивних дієслів від частоти їх актуалізації, а також встановлення механізмів семантичної деривації у лексико-семантичній групі когнітивних дієслів; виявлення випадків регулярної семантичної деривації.

Матеріалом дослідження полісемії когнітивних дієслів англійської мови слугувала суцільна вибірка, здійснена на основі WordNet 3.0. (електронного тезауруса англійської) [14]. Тезаурус було обрано з кількох міркувань. WordNet є найбільш сучасним тезаурусом, у якому значення повнозначних частин мови представлені у вигляді дефініцій, синонімічних рядів (синсетів), подані показники частотності, приклади актуалізації. WordNet кваліфікується як концептуальний тезаурус: при його укладанні враховані останні здобутки лексикографії, психолінгвістики, нейролінгвістики, зокрема теорії людської пам'яті (проект здійснюється у Принстонському університеті під керівництвом Дж. Міллера). У WordNet виділено більше узуальних значень слова, ніж у тлумачних словниках, хоча у тезаурусі наводяться лише сучасні значення. Критерієм розмежування значень є синтагматичний контекст.

Проведений кількісний аналіз полісемії когнітивних дієслів англійської мови на основі WordNet 3.0. виявив низку особливостей цієї групи дієслів.

Згідно з даними авторитетних досліджень, середня кількість значень слова залежить від ступеня «аналітичності» мови та від належності слова до того чи іншого морфологічного класу (частини мови) [7: 21]. Для англійської мови характерний високий показник полісемічності. Середня кількість значень дієслів у тезаурусі Роже – 3,5 [1]. Для порівняння, у німецькій мові – 2,09 [7]. Ознакові слова (дієслово та прикметник) в середньому багатозначніші, ніж предметні (іменник). Найширший семантичний обсяг мають дієслова. А.А.Полікарпов вважає, що таке явище пов'язане з категорією абстрактності/конкретності [9: 86]. Проте, таке твердження не знайшло підтвердження у представників Чернівецької школи квантитативної лінгвістики. Категорія абстрактності/конкретності видається надто невизначеною в лінгвістиці, щоб слугувати критерієм полісемії [6: 205].

В результаті здійсненого нами кількісного аналізу було встановлено коефіцієнт полісемії (середню кількість значень) когнітивних дієслів англійської мови, відібраних у WordNet. Загальна кількість дієслів – 378. Коефіцієнт полісемії склав 4,8 значень на одне слово. Найбільшу частину когнітивних дієслів складають двозначні (79), далі йдуть моносемічні (58) та дієслова з трьома значеннями (45). Це дещо суперечить дослідженням, які констатують, що найбільшу частину у словнику складають однозначні слова [11: 134]. Найбагатозначніші слова складають периферію лексико-семантичної групи.

Легко помітити, що середня кількість значень когнітивних дієслів (4,8) у WordNet перевищує показник середньої кількості значень усіх дієслів (3,5) у тезаурусі Роже. Зауважимо, що дані тезауруса Роже були використані при укладанні WordNet. Можна припустити, що «фактор словника» [7: 22] відіграє в даному випадку не ключову роль. Когнітивні дієслова є дієсловами абстрактної семантики, тому для них характерний високий показник полісемічності, вищий є лише у так званих дієслів широкої семантики (володіння, передачі, отримання, каузації, місцезнаходження тощо), окремі представники яких складають периферію лексико-семантичної групи когнітивних дієслів. Якщо порівняти середню кількість значень когнітивних дієслів в англійській мові (4,8) та німецькій (1,77 - для дієслів розумової діяльності, 1,52 – для дієслів інтелектуальної обробки згідно з дослідженням С. В. Кійко [4: 8]), то простежується очевидна перевага кількості значень у когнітивних дієслів англійської мови.

Аналіз співвідношення довжини слова та семантичного обсягу здійснювався в два етапи. На першому етапі довжина слова вимірювалась кількістю літер. Було встановлено середню довжину когнітивного дієслова в англійській мові, яка склала 6,5 літер. Загалом для англійської мови середня довжина словоформи у словнику складає 8,13 [12]. Найбільше виявлено лексем, що складаються із шести літер (73), найменше – з трьох літер (6). Найдовшими когнітивними дієсловами за кількістю літер є *misunderstand* (13) та *differentiate* (13). Проте, враховуючи невідповідність між фонологічним та графічним представленням лексем в англійській мові, зумовлену історичними процесами, можна передбачити, що довжина слова, виміряна кількістю фонем, буде коротшою. Задля встановлення фонологічної структури когнітивних дієслів їх було попередньо протранскрибовано. Середня довжина когнітивних дієслів за кількістю фонем склала 5,9. Найбільше виявлено дієслів, які складаються з 5 фонем (80). Найкоротші дієслова (4) складаються з двох фонем (*know*, *weigh*, *aim*, *add*), найдовші (2) – з 12 фонем (*misunderstand*, *miscalculate*). Найдовшим словом за двома критеріями є *misunderstand* (13 літер, 12 фонем).

Таким чином, середнє когнітивне дієслово англійської мови має співвідношення довжини слова (за кількістю літер)/ довжини слова (за кількістю фонем)/ семантичного обсягу (кількості узуальних значень) **6,5 / 5,9 / 4,8**. Виявлено дію закону Менцерата у лексико-семантичній групі когнітивних дієслів: чим більше ціле, тим менші його частини. У коротших когнітивних дієслів простежується високий показник полісемії (*know* (11), *see* (24), *think* (13)). Одночасно у таких слів, як *misunderstand*, встановлено лише одне значення. Проте, закон Менцерата не має всеохоплюючого характеру. Для деяких коротких дієслів показник полісемії залишається низьким (*weigh* (5), *deem* (1), *con* (2), *fancy* (2), *guess* (4), *moot* (1), *muse* (2), *mull over* (1), *sum* (2) і т. д.). Очевидно це можна пояснити складнішими процесами, які лежать в основі семантичної деривації. Семантична деривація за звичай продуктивна у кореневих дієслів з продуктивною морфологічною деривацією. Семантична деривація не продуктивна у складних лексичних утворень: *paraphrase*, *rethink*, *proofread*, *misconceive*, *theorise*, *foreknow*. Згідно з Т. Р. Кияком форма семантичного знаку (внутрішня форма) здатна накладати обмеження на відповідні значення [3: 61]. Привертає увагу той факт, що окремі небагатозначні дієслова є запозиченнями з французької та латинської мов, їх форми не адаптувались вільно у структурі англійської мови: *ponder*, *muse*, *ascertain*, *discern*, *envisage*, *envision*, *gauge*, *surmise*, *juxtapose*, *sum*; *intuit*, *infer*, *meditate*, *opine*, *reminiscence*, *ruminant*. Низький рівень полісемії (як у кореневих слів, так і в словотвірних похідних) можна пояснити також високим ступенем семантичної складності дієслів [10], що може бути предметом окремого дослідження: *catagorise*, *agnise*, *allocate*, *cerebrate*, *cognise*, *compute*, *conjecture*, *construe*, *correlate*, *ideate* тощо.

Ще одним аспектом дослідження полісемії є встановлення її залежності від частоти вживання лексичних одиниць. Кількість значень слова та частота вживання цього слова в тексті знаходяться у відношенні прямої пропорції [11: 137]. На даному етапі дослідження було виявлено середню частоту когнітивних дієслів англійської мови в інтервалі частот WordNet. Тезаурус фіксує частоту вживання дієслів у конкретному значенні, тобто, подається частотність до кожного ЛСВ слова; ЛСВ згруповані у порядку спадання частотності. Результат було порівняно із середньою кількістю значень дієслів у цьому інтервалі. Встановлено, що в цілому існує тенденція зростання частоти із збільшенням

кількості значень, проте, певній кількості значень не обов'язково відповідає певна прямо пропорційна частота.

Встановлення кількісних параметрів полісемії когнітивних дієслів англійської мови сприяє об'єктивності дослідження, та виявленню особливостей даної групи лексем. Зокрема, високий ступень полісемії дієслів можна пояснити абстрактністю їх семантики. Цілісне дослідження полісемії не може, однак, не враховувати якісний характер полісемії, її механізми, тобто вивчення епідигматичних (мотиваційних) зв'язків, семантичної деривації.

Семантична деривація являє собою двосторонню сутність: її планом змісту є деяка пара смислів, які вступають в певне відношення; планом вираження – полісемічне слово, в якому це відношення представлене [2: 23]. В основі моделей деривації лежать два найзагальніші механізми: категоріальний зсув (метафора) та зсув фокусу уваги (метонімія). При чому, зміна значення слова відбувається системно: дериваційні процеси, згідно О. Падучевої, зачіпають не окремі слова, а цілі класи [8: 31]. В межах ЛСГ когнітивних дієслів, таким чином, спостерігаємо випадки регулярної семантичної деривації, основою якої є метафоризація:

1) дієслова фізичного контакту → когнітивні дієслова („схопити” → „зрозуміти”): *grasp, catch, seize, capture, get, apprehend, comprehend, perceive* (від лат. “*bratum*”) → [*perceive* (відчувати)] → *perceive*);

2) дієслова сприйняття → когнітивні дієслова: *see, feel, experience, view* тощо;

3) когнітивні дієслова → дієслова мовлення: *suppose, debate, dissent, assent, agree, explain, formulate, maintain, note* тощо.

Когнітивні значення розвиваються з конкретних шляхом абстрагування. Когнітивний цикл починається зі сприйняття та завершується мовленням, що знайшло відображення на мовному матеріалі. У групі поширені також: рослинна метафора (*twig* (гілка) → *twig* (зрозуміти)), метафора руху (*come to one's mind, proceed*), метафора світла і темряви (*enlighten, elucidate, clear up, elicit, clarify, It dawned on me, It flashed over me*), метафори кухні та процесів травлення (*cook, chew, ruminate, browse, swallow, breadboard, digest, absorb, grind* (*swot*), *ruminate, process, concoct*), метафора металу (*polish, go rusty, fading memory*) тощо.

Таким чином, сутність семантичної деривації у групі когнітивних дієслів англійської мови полягає у творенні абстрактних значень на основі конкретних. Така деривація є досить продуктивна в англійській мові, про що свідчить високий показник ступеня полісемії когнітивних дієслів.

Наступний етап дослідження вбачаємо у встановленні зв'язку полісемії когнітивних дієслів з лексико-семантичними парадигмами різних рівнів, зокрема із синонімією, а також у порівнянні результатів проведеного аналізу з іншими лексико-семантичними групами дієслів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вишнякова С. М. Опыт статистического исследования многозначности слов английского языка // Вычислительная лингвистика. – М., 1976. – С. 107 – 141.
2. Зализняк Анна А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект „Каталога семантических переходов” // Вопросы языкознания. – 2001. – № 2. – С. 13 – 25.
3. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (Количественные и качественные характеристики). – Львов, 1988. – 160 с.
4. Кійко С. В. Полісемія дієслів сучасної німецької мови. Автореферат дис. на здоб. наук. ступ. канд. філолог. наук. – К., 1999. – 19 с.
5. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебник. Изд. 3-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 352 с.
6. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 264 с.
7. Левицкий В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 17 – 25.
8. Падучева Е. В. Глаголы создания образа: лексическое значение и семантическая деривация // Вопросы языкознания. – 2003. – № 6. – С. 30 – 44.
9. Поликарпов А. А. Лексическая полисемия в эволюционном аспекте // Ученые записки Тартуского университета. – Тарту, 1990. – № 774. – С. 77 – 86.
10. Скороходько Е. Ф. Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 19 – 28.
11. Тулдава Ю. А. Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики. – Тарту: ТГУ, 1987. – 203 с.
12. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика. – М., 1977. – 335 с.
13. Kučera H., Francis W. N. Computational Analysis of Present-day American English. – Brown University Press, 1988. – 424 p.
14. WordNet 3.0: An Electronic Lexical Database, copyright Princeton University, 2006 / <http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn?s=word-you-want/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грига Ділай – асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету ім. І. Франка.
Наукові інтереси: лексична семантика англійського дієслова.